

ANNA PAWLAK*

STAN ŚRODOWISKA KULTUROWEGO W OBSZARACH CHRONIONYCH MAŁOPOLSKI – NA PRZYKŁADZIE POPRADZKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

THE STATE OF CULTURAL ENVIRONMENT IN PROTECTED AREAS OF MAŁOPOLSKA – LANDSCAPE PARK CASE STUDY

Streszczenie

Obszar Popradzkiego Parku Krajobrazowego, dzięki bogactwu zasobów przyrodniczych i kulturowych, jest jednym z najatrakcyjniejszych regionów w kraju. Jednocześnie charakteryzuje się szeroką działalnością społeczno-gospodarczą w związku z położonymi na jego terenie miejscowościami uzdrowiskowymi i wypoczynkowymi. Powoduje to wiele kolizji i konfliktów z krajobrazem kulturowym. Dlatego konieczne są działania w zakresie odnowy i odbudowy niekorzystnych przekształceń środowiska kulturowego wywołanych wskutek nieprawidłowego zagospodarowania. Dla terenów znajdujących się w zasięgu obszarów chronionych duże znaczenie mają miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego jako instrumenty ochrony środowiska.

Słowa kluczowe: park krajobrazowy, wartości kulturowe, ochrona krajobrazu, rewitalizacja

Abstract

Thanks to the abundance of natural and cultural resources, the area of Popradzki Landscape Park is one of the country's most attractive regions. At the same time it features a broad scope of social and economic activity thanks to the holiday and treatment destinations situated within its bounds. This results in numerous collisions and conflicts with the cultural landscape. This is why activity in the field of reviving the areas affected by the detrimental transformations of the cultural environment caused by improper management is necessary. Local spatial development plans are of great significance for areas lying in legally protected areas as they provide instruments of environmental protection.

Keywords: landscape park, cultural values, landscape protection, revitalisation

* Dr inż. arch. Anna Pawlak, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Małopolska wyróżnia się bogactwem walorów przyrodniczych, kulturowych oraz krajobrazowych i jest najbardziej zróżnicowanym, pod względem etnograficznym i kulturowym, województwem w Polsce. Ze względu na duże wartości zasobów i ich ochronę na terenie Małopolski wyodrębniono 11 parków krajobrazowych¹. Przedmiotem ochrony jest całość środowiska przyrodniczego i kulturowego, a szczególnie fizjonomia krajobrazu. Celem tej ochrony jest m.in.:

- zachowanie ginących form przyrody,
- stabilizacja stosunków ekologicznych regionu,
- zachowanie walorów terenu do uprawiania różnych form rekreacji i lecznictwa uzdrowskiego,
- zachowanie zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych,
- ochrona walorów krajobrazu.

Zachowanie i rozwój osadnictwa na terenie parku krajobrazowego stwarza problemy w zakresie ograniczania negatywnego oddziaływania na środowisko, a równocześnie utrzymania harmonii krajobrazu, wydobycia walorów turystyczno-wypoczynkowych. Prowadzi to do ustalenia zasad obowiązujących w parkach, takich jak:

- ograniczanie rozpraszania zabudowy (zwarta zabudowa umożliwia lepsze warunki dla właściwej ochrony środowiska),
- niedopuszczenie do ciągłej obudowy dróg komunikacyjnych (ze względu na powstawanie barier ekologicznych i niszczenie walorów widokowych),
- preferowanie nowej zabudowy nawiązującej do tradycji regionalnej i otoczenia,
- utrzymanie historycznej skali i struktury jednostek osadniczych,
- wykluczenie obiektów agresywnych o dużych kubaturach i izolowanie zielenią obiektów dysharmonijnych,
- podnoszenie standardów urządzeń komunalnych.

Popradzki Park Krajobrazowy² położony jest w południowej części województwa małopolskiego na pograniczu ze Słowacją. Teren parku obejmuje dwa najważniejsze pasma górskie Beskidu Sądeckiego: pasmo Radziejowej oraz pasmo Jaworzyny Krynickiej. Na wschodzie granicę stanowi rzeka Kamienica Nawojowska, a na zachodzie Dunajec i jego prawobrzeżne dopływy z płynącym centralnie Popradem. Zajmuje obszar 54 393 ha oraz 23 995 ha otuliny, co czyni go trzecim co do wielkości parkiem krajobrazowym w Polsce. Na terenie parku znajduje się 15 rezerwatów przyrody. Ze względu na wartość i znaczenie środowiska przyrodniczego obszar ten uzyskał najwyższą rangę w europejskiej sieci ekologicznej EECONET³. Bogactwem regionu są zasoby wód leczniczych, stanowiące około 25% polskich zasobów i należące do najcenniejszych w Europie.

Rzeka Poprad, pełniąc funkcję komunikacyjną i strategiczną, miała duży wpływ na kształtowanie się środowiska kulturowego i gospodarczego tego regionu. Dolina Popradu stała się atrakcyjna dla rozwoju osadnictwa, którego początki sięgają XIII w. Do najbardziej znaczących struktur przestrzennych należy obszar Starego Sącza, Podegrodzie, Barcice–Rytro, Piwniczna, Muszyna–Milik–Powroźnik, Krynica–Ślotwiny–Tylicz. Są to zespoły osadnicze miejskie i wiejskie oraz uzdrowskie o zachowanym, mimo różnego stopnia przekształceń, historycznym planie i zabytkowej zabudowie. O zasobach kulturowych świadczą: średniowieczny zespół urbanistyczno-architektoniczny w Starym Sączu z 300 obiektami zabytkowymi na jego terenie, zespół drewnianych cerkwi i kościołów XVIII i XIX-wiecznych w Wierchomli, Andrzejówce, Miliku, Szczawniku, Leluchowie, Powroźniku, Ślotwinach, Tyliczu i Muszynie, XIX-wieczny zespół obiektów zdrojowych

w Krynicy i Szczawnicy oraz ruiny średniowiecznych zamków obronnych w Rytrze i Muszynie.

Stary Sącz znajduje się w otulinie Popradzkiego Parku Krajobrazowego i położony jest na skrzyżowaniu dwóch ważnych tras turystycznych, z których jedna wiedzie doliną Dunajca w kierunku Pienin, a druga – doliną Popradu. Miasteczko pochodzące z XIII w. z dużym czworobocznym rynkiem i ulicami w układzie szachownicowym ma wartość rezerwatu urbanistycznego. Większość domów przyrynkowych usytuowana jest szczytowo, a część z nich zachowała podcienia wsparte na słupach. Specyficzny klimat małomiasteczkowy tworzą długie uliczki o zwartej, parterowej zabudowie mieszczańskiej z XVIII/XIX w. Charakterystycznymi elementami architektonicznymi są łamane dachy i półkolistie zamknięte bramy wjazdowe. Znaczna część miasta ze względu na wysokie wartości historyczne objęta została ścisłą ochroną konserwatorską.

Zabytkowa część miasta ma nowy miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego⁴, w którym, w związku z przemianami społeczno-gospodarczymi, wprowadzono wiele zmian w podejściu do zasad ochrony terenów i obiektów. Autorom planu chodziło głównie o uaktualnienie i waloryzację ewidencji obiektów zabytkowych. W efekcie w planie dopuszczono możliwość wyburzenia zdewastowanych obiektów z obowiązkiem odtworzenia ich formy architektonicznej. Dotychczasowe metody prowadzenia remontów nie dawały wymiernych efektów, doprowadzając często do degradacji zabytków. Nowe ustalenia planu dają więcej możliwości do inwestowania i skrócenia czasu realizacji projektu. W ustaleniach nowego planu wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej o różnych stopniach ochrony, obiekty wskazane do przebudowy oraz tereny i obiekty współczesnej zabudowy degradujące przestrzeń z obowiązkiem przebudowy i estetyzacji. W przypadku Starego Sącza, oprócz wytycznych konserwatorskich, istotna jest analiza krajobrazowa, która wprowadza zakaz inwestowania i ograniczenia wysokości obiektów ze względu na ochronę najbardziej eksponowanych terenów w panoramie miasta. Ważne dla programu rewitalizacji są również zapisy szczegółowe dotyczące charakteru zabudowy kształtującej przestrzeń publiczną (wysokość, kolorystyka, połączenie dachów), jak i ustalenia w zakresie lokalizacji reklam, szyldów i tablic informacyjnych.

Muszyna, której początki sięgają XIV w., pełniła ważną rolę na szlaku handlowym i strategicznym wiodącym na Węgry. Zachowany jest średniowieczny układ urbanistyczny miasta z zespołem sakralnym i kompleksem drewnianej zabudowy mieszczańskiej, wzgórze zamkowe z ruinami oraz zespół dworu i folwarku starościńskiego. W latach 60. i 70. na obszarze Muszyny w Złockiem (dawna wieś) powstał duży zespół uzdrowiskowy z licznymi sanatoriami, zakładami przyrodolecznictwa i domami wypoczynkowymi, charakteryzujący się wielkokubaturową architekturą o całkowicie obcej formie i skali w stosunku do tradycyjnej zabudowy pensjonatowej. Na całym tym obszarze nie ma atrakcyjnej przestrzeni publicznej, a rolę deptaka pełni nudnie ciągnący się wśród pól chodnik z płyt betonowych łączący pijalnię wód mineralnych z kompleksem sanatoriów (ryc. 1).

W strategii rozwoju miasta i gminy Muszyna zaplanowano wiele działań, które mogą w znaczący sposób wpłynąć na podniesienie atrakcyjności miasta. Są to m.in.: budowa parku rekreacyjnego na Zapopradziu, centrum rehabilitacyjnego, skansenu archeologicznego z wieżą widokową na wzgórzu zamkowym i leśnego parku wypoczynkowego w Miliku.

Przez obszar Popradzkiego Parku Krajobrazowego przechodzą ważne drogi krajowe wychodzące z Nowego Sącza i zbiegające się w Muszynie i Krynicy, po drodze odgałęziając się na Słowację. Są trzy przejścia graniczne: w Mniszku (Piwniczna), Leluchowie (Mu-

szyna) i Muszynie (Tylicz), co powoduje duże natężenie ruchu samochodowego na tych odcinkach dróg. Problemy związane z komunikacją kołową występują w obszarach uzdrowisk: Krynicy, Piwnicznej i Muszynie, gdzie brakuje obwodnic, a główne drogi przechodzą przez ich tereny centralne.

Ryc. 1. Muszyna-Złockie nie ma atrakcyjnej przestrzeni publicznej

Fig. 1. There is no attractive public space in Muszyna-Złockie

Na terenie parku, ze względu na ukształtowanie terenu, główne szlaki komunikacji kołowej będą w wąskich dolinach rzek beskidzkich. Podstawowym problemem jest uciążliwość wynikająca ze skupienia linii kolejowej i samochodowej na najpiękniejszych krajobrazowo odcinkach przełomu Popradu między Piwniczną a Muszyną. Powoduje to duże zanieczyszczenie powietrza i odcięcie górnych części doliny Popradu od rzeki i jej nadbrzeża. Rozwiązaniem tego problemu byłoby schowanie drogi krajowej w tunele, które jest możliwe z punktu widzenia obecnych technologii, ale związane z wysokimi kosztami, często przekraczającymi możliwości budżetowe gmin.

Na terenie Piwnicznej, podobnie jak w przypadku Krynicy i Muszyny, zarysowują się wyraźne estetyczne kontrasty między zabudową drewnianą pensjonatową a obiektami z lat 70. i współczesnymi. Brakuje również elementów małej architektury wzbogacającej przestrzeń publiczną miasta i części uzdrowiskowej, które nawiązywałyby formą i materiałem do miejscowych tradycji budowlanych.

Przez centrum miasta przebiega droga krajowa, która w znaczący sposób obniża jego atrakcyjność i powoduje, że płyta rynku pełni funkcje parkingu i przystanków komunikacji masowej. Rynek otacza zabudowa nieprzedstawiająca wartości estetycznych, a przy tym nadająca się do odnowy i rekonstrukcji zabytkowego wnętrza, które po pożarze w XIX i XX w. uległo całkowitej zmianie (ryc. 2). Obecne budynki wymagają przebudowy zarówno elewacji frontowych, zmiany geometrii dachów, jak i elementów wykończeniowych. Dużym problemem w Piwnicznej jest budynek Nowych Łazienek wybudowany ponad 10 lat temu, niespełniający obecnych norm i przeznaczony do przebudowy lub rozbiórki. Stanowi on element degradujący przestrzeń uzdrowiskową miasta.

W planach strategii rozwoju miasta i gminy Piwniczna przewiduje się wiele inwestycji, zarówno dotyczących nowych obiektów rekreacyjnych, jak i poprawiających stan środowiska.

ska. Są to m.in.: modernizacja dróg i przebudowa dojazdu do przejścia granicznego, obwodnica miasta, regulacje potoków, system przydomowych oczyszczalni w terenach górzystych. W zakresie rekreacji przewidywana jest budowa nowych ośrodków wypoczynkowo-sanatoryjnych, amfiteatru przy parku zdrojowym, alei spacerowej wzdłuż Popradu, tras i platformy widokowej oraz kolejki szynowej między Piwniczną a Szczawnicą. W zakresie turystyki wypoczynkowej istnieje propozycja budowy nowego ośrodka sportów zimowych Siedem Dolin, która polega na połączeniu instalacjami linowymi istniejących i projektowanych stacji narciarskich w Krynicy, Wierchomli, Łabowej i Muszynie. Inwestycja ta wzbudza wiele kontrowersji związanych z ochroną środowiska, gdyż zakłada wylesienie 23 ha stoku. Wprawdzie większość tego terenu powstała wskutek zalesienia pastwisk, ale projekt nie ma zgody dyrekcji PPK i nie można tej inwestycji pogodzić z wymogami Europejskiej Sieci Obszarów Chronionych Natura 2000, do której wpisano park. Przykład ten dowodzi o trudnościach i ograniczeniach inwestycyjnych w strefach chronionych, gdy inwestycje są w konflikcie z obowiązującym prawem.

Ryc. 2. Piwniczna – chaos przestrzenny w rynku wymaga uporządkowania

Fig. 2. Spatial chaos in the Market Square of Piwniczna requires ordering

Podsumowując zagadnienia związane ze stanem i problemami występującymi w środowisku kulturowym Popradzkiego Parku Krajobrazowego, należy podkreślić, że wszelkie zmiany w zagospodarowaniu tych terenów wywołują pewne skutki przestrzenne, które wymagają odpowiednich działań poprawiających ich wygląd i funkcjonowanie.

Do negatywnych zjawisk należą:

- urbanizacja terenów górzystych i rozpraszanie zabudowy, które powodują konflikty w środowisku przyrodniczym i obniżanie wartości widokowych i krajobrazowych,
- zagospodarowywanie terenów przyrzecznych powodujące zakłócenie funkcji ekologicznych rzek oraz degradację tych terenów predysponowanych dla funkcji wypoczynku i rekreacji,
- brak dbałości inwestorów i gospodarzy terenów o formę i detal architektoniczny budynków oraz jakość przestrzeni publicznych, co obniża walory zespołów i obiektów zabytkowych oraz koliduje z krajobrazem kulturowym,

- uciążliwości ze strony komunikacji kołowej, głównie tranzytowej, związane z hałasem i zanieczyszczeniem powietrza, najdotkliwiej odczuwane w miejscowościach uzdrowskich.

W związku z występowaniem zakłóceń w krajobrazie kulturowym istnieje potrzeba działań dążących do odnowy tożsamości i jakości zdegradowanych terenów przez:

- wpisanie w plany rozwoju przestrzennego gmin programów ochrony dziedzictwa kulturowego i opracowania miejscowych planów ze szczególnymi ustaleniami uwzględniającymi wytyczne konserwatorskie dla wszelkiej działalności inwestycyjnej,
- regulację prawa lokalnego określającego dopuszczalne gabaryty obiektów kubaturowych, formy architektonicznej, stosowania dobrej jakości materiałów budowlanych oraz wykluczenia zabudowy na określonych terenach,
- zakwalifikowanie w poszczególnych miejscowościach całych obszarów lub zespołów do różnych form ochrony, takich jak rezerваты kulturowe, parki kulturowe⁵.

Obszar Popradzkiego Parku Krajobrazowego posiada duże bogactwo walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych przy równoczesnym prowadzeniu działalności społecznej i gospodarczej oraz wysoki stopień zurbanizowania terenu, co wywołuje wiele konfliktów i problemów wymagających rozwiązania. Dlatego na obszarze tym należy dokładnie sprecyzować strategię ochrony i opracować kierunki zagospodarowania preferującego ochronę przyrody i zasobów kulturowych przed niekorzystnymi przekształceniami. Równocześnie obszar ten wymaga podkreślenia najsilniejszych i najbardziej widocznych elementów dowodzących o tożsamości regionu.

Przypisy

- ¹ W brzmieniu Ustawy o ochronie przyrody z 30 kwietnia 2004 r.: „*Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe, w celu zachowania popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju*”. Park krajobrazowy tworzony jest w drodze rozporządzenia wojewody po uzgodnieniu z miejscową radą gminy.
- ² PPK został powołany uchwałą Wojewódzkiej Rady Narodowej w Nowym Sączu w 1987 r. na obszarze byłego woj. nowosądeckiego proponowany w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Nowosądeckiego.
- ³ EECONET – European Ecological Network jest koncepcją sieci obszarów na terenie Europy, których właściwości stanowią o przyrodniczym dziedzictwie Europy. Jest próbą integracji w jeden system przestrzenny i organizacyjny różnych krajowych systemów ochrony przyrody i międzynarodowych obiektów wyróżniających się. Tworzy hierarchiczną strukturę opartą na europejskiej strategii ochrony przyrody oraz strategiach krajowych, regionalnych i lokalnych.
- ⁴ Zatwierdzony 30 grudnia 2004 r. przez Radę Miejską w Starym Sączu, wykonany przez zespół autorski pod kierunkiem arch. M. Modzelewskiej otrzymał Nagrodę Ministra Transportu i Budownictwa II stopnia za wysokie walory twórcze.
- ⁵ Pojęcie parku kulturowego pojawiło się pierwszy raz w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami 23 lipca 2003 r. i jest nową formą ochrony obszarowej służącej odnowie walorów dziedzictwa kulturowego i ich wykorzystaniu dla aktywizacji gospodarczej. Propozycje utworzenia parków kulturowych w Krynicy, Szczawnicy i Muszynie znalazły się na liście wśród 56 proponowanych w Wojewódzkim Programie Ochrony Dziedzictwa i Krajobrazu Kulturowego Małopolski.

Literatura

- [1] Bartkowiec B., Bartkowiec T., *Ekologiczne podstawy funkcjonowania i rozwoju miast*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. XXII, 1988.
- [2] Modzelewska M., *Popradzki Park Krajobrazowy – plan ochrony*, Człowiek i Środowisko, t. 20(4), 1996.
- [3] Szulczewska B., *Plan ochrony parku krajobrazowego*, Człowiek i Środowisko, t. 21(1), 1997.
- [4] Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., *Zarys koncepcji krajowego systemu wieloprzestrzennego ochrony krajobrazów kulturowych w Polsce*, Warszawa 1997.
- [5] *Krajobraz kulturowy Polski. Województwo Małopolskie*, red. Bogdanowski J., Kraków–Warszawa 2001.
- [6] Korzeniak G., *Ochrona środowiska przyrodniczego poprzez miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego*, Człowiek i Środowisko, t. 25(2), 2001.
- [7] Raport o stanie środowiska w woj. małopolskim w 2004 roku.
- [8] Myszowski Z., *Parki kulturowe nowa szansą ochrony krajobrazu*, Aura 8/2004.
- [9] Wojewódzki Program Ochrony Dziedzictwa i Krajobrazu Kulturowego Małopolski, 2005.
- [10] Modzelewska M., *Nowy plan dla Starego Sącza*, Urbanista 1(37), 2006.